

УДК 340.15

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.17>

ДО ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУТУ МАЙНОВИХ ВІДНОСИН ПОДРУЖЖЯ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Постановка проблеми. Актуальність проблем регулювання шлюбно-сімейних відносин і гострота питань, пов'язаних з ними, особливо помітні в нашій країні в умовах значних показників у депопуляції населення, а також, зростання кількості шлюбнорозлучних процесів, збільшення числа позашлюбних дітей та дітей-сиріт і позбавлених батьківського піклування.

У свою чергу, законотворча і правореалізаційна діяльність в даній соціально-юридичній сфері неможлива без достатньої ідейно-теоретичної бази, що включає аналіз досвіду, накопиченого як вітчизняною політико-правовою думкою, так і зарубіжним науковим надбанням та досвідом. Звісно ж, що осмислення генезису проблеми правового регулювання шлюбно-сімейних відносин і її ретроспективний аналіз дозволять не тільки виробити діючий механізм вирішення проблеми правового регулювання відносин у сфері сім'ї та шлюбу в сучасних умовах, а й застережуть від здійснення можливих помилок, які мали місце в історичному минулому.

Стан дослідження. Проблематика пов'язана із дослідженням правових засад шлюбно-сімейних відносин привертала увагу багатьох вітчизняних науковців, зокрема такими вченими як: Кудін С. В., П. П. Музиченко, Н. М. Онищенко, В. І. Озель, В. В. Россіхін, В. О. Румянцева, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький, Н. Є. Толкачова, І. Б. Усенко, А. С. Чайковський, А. Є. Шевченко. В той же час, не дивлячись на сталий науковий інтерес до вказаної проблематики, дослідження та комплексний аналіз інституту майнових відносин подружжя в умовах української державності належить до малодосліджених тем.

Внаслідок чого, **метою** даної статі є дослідження та комплексний аналіз інституту майнових відносин подружжя в умовах української державності.

Виклад основного матеріалу. Проголошення права приватної власності, включення нових об'єктів права власності громадян, а також скасування обмежень щодо складу та кількості майна, розширення рамок договірної ініціативи

фізичних і юридичних осіб – це ті передумови, які спричинили виникнення абсолютно нових видів правовідносин в суспільно-державному житті. Відтак, особливого значення набуває дослідження правових проблем, в тому числі цивільних і сімейних, які з урахуванням проведеного історико-правового та теоретико-правового дослідження, в сучасних умовах становлення науки є досить дискусійними і вимагають подальшої розробки і широкого обговорення. Звичайно, не всі наші судження безперечні, але сама їх постановка є важливим аспектом на шляху до обговорення цих проблем.

Згідно з чинним законодавством тільки реєстрація в державних органах реєстрації актів цивільного стану породжує шлюб. Разом з тим життя показує, що релігійні обряди не є одиничними фактами, а являють собою досить поширене явище. У зв'язку з цим в юридичній науці робляться спроби дати цим явищам правову оцінку. Так, окремі науковці пропонують піти по шляху визнання правової сили за церковними шлюбами поряд з зареєстрованим в державних органах реєстрації актів цивільного стану і надати молодятam право вибору однієї з форм соціального визнання шлюбу. Звісно ж, що такий порядок реєстрації шлюбу може викликати труднощі при вивченні динаміки укладання шлюбів, адже не буде єдиного обліку укладення шлюбу в державних органах реєстрації актів цивільного стану. Більш того, вінчання в церкві виключає державний контроль за дотриманням умов укладення шлюбу, що може спричинити зростання кількості шлюбів. Для цих цілей слід, на думку окремих дослідників потрібно, по-перше, зберегти діючий порядок укладення шлюбу лише в спеціально-уповноважених органах та установах, по-друге, допустити релігійний шлюб (вінчання в церкві), що є підставою для подальшого спрощеного порядку запису шлюбу. Підставою для внесення запису про реєстрацію шлюбу в останньому випадку повинно бути церковне свідоцтво про вінчання і спільна заява осіб, які повінчалися, присутність обох подруж-

зя при цьому не обов'язково, оскільки свобода волевиявлення на вступ в шлюб вже була проявлена під час вінчання [1, с. 65].

Шлюбне правовідношення – це різновид сімейного правового відношення, а тому, обговорюючи питання про правову природу взаємної згоди осіб, що вступають у шлюб, на наш погляд, варто погодитися з тим, що взаємна згода осіб, що вступають у шлюб, є цивільно-правовим договором і що тільки на його основі виникає шлюбне правовідношення.

Взаємна згода осіб, що вступають у шлюб, спрямоване на створення сім'ї, а не на виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин. Права і обов'язки осіб, що вступають у шлюб, виникають не на підставі їх угоди, а на підставі імперативних норм закону. Більш того, угода між особами, що вступають в шлюб, передує укладенню шлюбу та є одним із елементів юридичного складу, необхідного для укладення шлюбу. Тому постає очевидним, що не угода осіб, які вступають у шлюб, породжує шлюбне правовідношення, а державна реєстрація шлюбу, що має конститутивне значення.

Відкидаючи договірну природу шлюбу, деякі дослідники доводять, що реєстрація шлюбу не є; елементом його фактичного складу [2, с. 19]. На нашу думку, без реєстрації шлюбу немає й самого шлюбу, так як його реєстрація відповідає, як державним і громадським інтересам, так і інтересам подружжя та дітей. У юридичній літературі неодноразово пропонувалися визначення шлюбу. Звісно ж, що не можна обмежувати завдання визначення поняття шлюбу потребами наукової теорії. Думаємо, що серйозних перешкод до включення визначення шлюбу в законі немає, а посилання на те, що шлюб – категорія не правова, не можна вважати досить переконливим аргументом.

Нами відстоюється ідея заборони шлюбів між близькими родичами. Це продиктовано медико-біологічними і морально-етичними міркуваннями, пов'язаними з турботою про здорове потомство подружжя, оскільки в зв'язку з накопиченням патологічних генів вважається, що ризик народження дітей з важкими захворюваннями в результаті подібних шлюбів вельми значний, адже як вказують дослідники, такі шлюби призводять нерідко до більш високого, ніж зазвичай, відсотку спадкових захворювань, вад розвитку потомства – затримки розумового розвитку, дефектів мовлення, загибелі плоду, дитячої смертності, народження дітей з каліцтвами і різного роду аномаліями тощо.

Заборона шлюбу між близькими родичами продиктована також і природною відразою цивілізованого сучасного суспільства до кровозмішення. Люди, які складають одну сім'ю, живуть і перебувають, в близьких родинних відносинах, не повинні допускати навіть думки про можливість статевої близькості один з одним. Такий зв'язок привів б до повної дезорганізації сімейних відносин, до підризу сім'ї, як виховного осередку. Можливо, варто в законодавчому порядку заборонити шлюби між такими близькими родичами, якими є двоюрідні брати і сестри, дядьки і племінниці, як це передбачено законодавством ряду країн (Болгарія, Угорщина, Югославія та ін.), де забороняються шлюби між близькими родичами до четвертого ступеня споріднення.

Перешкодою до укладення шлюбу слід вважати і близьку позашлюбну спорідненість таких же ступенів. Так, якщо син чи дочка, народжені поза шлюбом різними матерями, мають одного і того ж батька, нехай навіть батьківство не встановлено, їх близька спорідненість не дає можливості укласти шлюб, як в інтересах моралі, так і у зв'язку з турботою держави про здоров'я їх дітей [3, с. 70].

Держава і суспільство зацікавлені в тому, щоб дитина з народження жила і виховувалася в сприятливих умовах, в повній сім'ї. Фізичне і моральне здоров'я дитини значною мірою зумовлюється станом матері, особливо в перший рік його життя [4, с. 28]. Тому, аби забезпечити охорону відповідних суспільних відносин законодавство забороняє чоловікові порушувати справу про розірвання шлюбу під час її вагітності і протягом року після народження дитини. Дане правило обумовлено не обмеженням прав чоловіка, а захистом інтересів новонароджених дітей і їх матері, оскільки будь-які переживання, стреси і інші психологічні чинники, які супроводжують процедуру розірвання шлюбу, можуть відбитися на здоров'ї майбутньої або новонародженої дитини і її матері [5, с. 6]. Зазначене правило відтворює норму раніше діючого законодавства, що забороняла чоловікові без згоди дружини порушувати справу про розірвання шлюбу в суді, причому в зазначених обставин обмежується тільки право чоловіка [6, с. 120]. Дружина ж у цих випадках повністю зберігає своє право на порушення справи про розірвання шлюбу в будь-який час [7, с. 6].

Поняття майна носить збірний характер і включає в себе не тільки речі і речові права, а й вимоги зобов'язального характеру, які ви-

никають в період спільного життя подружжя на базі спільної власності. У складі майна подружжя можуть бути, як права вимоги (право вимоги повернення боргу, право на отримання дивідендів, страхової винагороди), так і обов'язки по виконанню боргу (непогашена позика на будівництво будинку, борг за придбане в кредит майно, інший борг). Взяті в борг гроші за умови, що чоловік-позичальник діяв в інтересах сім'ї, стають загальним спільним майном подружжя, у зв'язку з чим, виникає відповідальність обох членів подружжя за повернення цього боргу. У зв'язку з цим навряд чи правильна позиція О. С. Іоффе, М. В. Антокольського, які стверджують, що в спільну власність подружжя включаються тільки майнові права, але ніяк не зобов'язання [8, с. 26].

У зв'язку з переходом до ринкової економіки в цивільному законодавстві в країнах, що входили до складу колишнього СРСР, істотно розширено підстави набуття спільної власності. Якщо раніше джерелом матеріальних благ в сім'ї була переважно праця її членів, а точніше, винагорода, що одержується за роботу на виробництві, а майно подружжя складалося виключно з предметів споживчого призначення, то в даний час чималу роль в накопиченні майна став грати капітал, що знайшло відображення в нормах закону. Відтак, Цивільний та Сімейний кодекси України не носять вичерпного характеру майна подружжя, тому у їх спільній власності може бути будь-яке майно, що не вилучене з цивільного обороту.

У зв'язку з переходом до ринкової економіки змінилося ставлення й до власності громадян. Відмінною особливістю названих об'єктів власності є можливість їх використання для отримання прибутку і вилучення інших якостей та цінностей. До індивідуальної власності подружжя належать речі індивідуального користування, які можуть бути і придбані під час шлюбу за рахунок спільних коштів подружжя, відтак на законодавчому рівні встановлено й орієнтовний їх перелік. У разі спору між подружжям з цього питання він вирішується судом з урахуванням конкретних обставин справи і доходів сім'ї.

Серед безоплатних угод в якості підстав виникнення індивідуальної власності одного з подружжя в першу чергу слід назвати безкоштовну приватизацію житлових приміщень, яка набула великого поширення в 90-х рр. ХХ ст. До розподілу майна подружжя належить приватизована на ім'я одного з подружжя квартира, якщо в мо-

мент приватизації інший чоловік в цій квартирі не проживав. Якщо ж житлове приміщення було приватизовано спільно проживаючим подружжям, то володіння, користування і розпорядження цією нерухомістю здійснюється за загальними правилами про спільну власність подружжя. Однак, якщо на момент приватизації житла в ньому проживали, крім подружжя, інші особи, наприклад, неповнолітні діти, правом власності на це житлове приміщення в рівній мірі будуть володіти всі проживаючі в ньому особи на момент приватизації. В такому випадку правове регулювання майнових відносин повинно здійснюватися нормами цивільного законодавства про спільну часткову власність [9, с. 12].

Всі без винятку пострадянські республіки включили до законодавства самотійний договір – шлюбний договір. Це не новела законодавства, а «добре забуте старе». Історія шлюбного договору налічує не одне тисячоліття. Найбільш древнім його зразком вважається «Кету-ба»), якому більше двох тисяч років. Це перший з виявлених договорів, що містять положення про умови поділу майна подружжя на випадок розлучення. Примітно, що в ньому міститься важливий принцип сімейних відносин, за яким чоловік зобов'язується протягом всього часу, поки існує шлюб, забезпечувати дружину їжею, місцем для проживання, одягом, виконанням своїх подружніх обов'язків, медичним обслуговуванням. На цьому документі ґрунтується позов жінки до чоловіка про аліменти і забезпеченні житлом у разі виникнення суперечок між подружжям.

Шлюбний договір повинен містити умови, що відносяться тільки до подружжя, а не створюють права та обов'язки для третіх осіб. Тому представляється спірною висловлена в літературі думка про те, що в шлюбний договір допустимо включати умови про надання членам сім'ї в користування житлову площу, що належить на праві власності одному з подружжя, зобов'язань по наданню матеріальної допомоги батькам другого з подружжя. Шлюбний договір, укладений до вступу в шлюб, можна розглядати, як договір з відкладальною дією. Якщо подружжя, проживши багато років без реєстрації шлюбу, вирішило укласти шлюбний договір, то для вступу його в силу їм необхідно спочатку зареєструвати шлюб в установленому порядку. Залежно від того, ким – особами, котрі збираються одружитися, або подружжям – укладається шлюбний договір, визначається момент набрання цим договором законної сили.

На думку окремих теоретиків, укладення шлюбного контракту через представника при наявності належно оформленого доручення, що містить основні умови шлюбного договору, цілком допустимо, що впливає з майнового характеру угоди [10, с. 21]. Хоча, з таким висновком навряд чи можна погодитись, оскільки не допускається вчинення через представника угоди, яка за своїм характером може бути здійснена тільки особисто, адже саме до таких відноситься і шлюбний договір, тому підписання його представниками сторін неможливо.

З поняттям сім'ї ми зустрічаємося в багатьох галузях права – сімейному, цивільному, трудовому, адміністративному та ін. Однак, в законодавстві не дано чітке визначення цього поняття. Законодавець не зміг дати визначення поняттю сім'ї, обмежившись лише тим, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Протягом, як правило, досить тривалого спільного життя, подружжя вступає між собою в сімейні стосунки, які характеризуються безліччю зв'язків і відносин, багато з яких, навіть не врегульовані нормами права, а знаходяться під впливом моральних уявлень і норм моралі. Тому поза сферою впливу сімейного законодавства залишається досить велика сфера відносин між членами сім'ї, які, виходячи з їх сутності, неможливо регламентувати законом. Сімейне законодавство виділяє із загальної маси відносин, що існують в сім'ї, тільки ті, які підлягають правовому впливу в силу їх сутності та особливого значення, зокрема до них відносяться майнові та особисті немайнові відносини між подружжям. Сукупність врегульованих правом цих відносин утворює шлюбне правовідношення.

Висновок. Таким чином, можна зробити висновок, що у юридичній літературі щодо вирішення питання визначення поняття сім'ї існує дві протилежні позиції. Прихильники першої з них вважають, що в законодавстві слід дати визначення сім'ї, але оскільки різні галузі права регулюють різні за змістом відносини з участю членів сім'ї, виникають труднощі у виробленні

універсального поняття сім'ї, прийняттого для всіх галузей права. На думку прихильників цієї позиції, потрібно виробити і закріпити в законі визначення сім'ї для кожної правової галузі, суб'єктами якої є члени сім'ї. Існує протилежна думка, згідно з яким немає необхідності на законодавчому рівні давати визначення сім'ї, яка обґрунтовується тим, що надзвичайно різноманітні критерії, які характеризують сім'ю. До того ж автори цієї думки правильно вважають, що сім'я, як така, суб'єктом права не є, суб'єктами є конкретні члени сім'ї, більш того, сім'я – це явище не правове, а соціальне. У чинному законодавстві відсутнє універсальне поняття не тільки сім'ї в цілому, але і члена сім'ї. І це цілком зрозуміло, оскільки для кожної галузі права (сімейному, цивільному, трудовому, адміністративному та ін.) властивий свій круг членів сім'ї. Більш того, в межах даної галузі права, наприклад, цивільного, коло членів сім'ї іноді визначається по-різному, стосовно різних інститутів (дарування, успадкування тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Муратова С. А. Семейное право. Москва, 2001. 390 с.
2. Орлова Н. В. Правовое регулирование брака в СССР. Москва : Наука, 1971. 127 с.
3. Чиквашвили Ш. Д. Семейное право. Тбилиси, 2004. 156 с.
4. Кабышев О. А. Брак и развод. Москва : Изд-во ПРИОР, 1998. 139 с.
5. Калашников С. В. Сборник духовных и гражданских законов по делам брачнымъ и о законности рождения. Харьков : Типография И. М. Варшанчика, 1899. 197 с.
6. Нечаева А. М. Семейное право. Москва : Юрайт-Издат, 2007. 208 с.
7. Сапейко Л. В. Правове регулювання аліментних обов'язків батьків і дітей: автореф. дис канд. юрид. наук. Харків, 2003. 22 с.
8. Игнатович И. И. Помещичьи крестьяне накануне освобождения. Москва : Типография Товарищества И. Д. Сытина, 1910. 312 с.
9. Корнеев С. М., Крашенинников П. В. Приватизация жилищного фонда. Москва : Инфра М-Норма, 1996. 247 с.
10. Чефранова Е. А. Имущественные отношения в российской семье. Москва : Юристъ, 1997. 168 с.

Шевченко Д. А. До проблеми трансформації інституту майнових відносин подружжя в умовах української державності

Наукова стаття присвячена дослідженню та комплексному аналізу трансформації інституту майнових відносин подружжя в умовах української державності.

З урахуванням доктринального дослідження констатовано, що у юридичній літературі щодо вирішення питання визначення поняття сім'ї існує дві протилежні позиції. Прихильники першої з них вважають, що в законодавстві слід дати визначення сім'ї, але оскільки різні галузі права регулюють різні за змістом відносини з участю членів сім'ї, виникають труднощі у виробленні універсального поняття сім'ї,

прийнятного для всіх галузей права. На думку прихильників цієї позиції, потрібно виробити і закріпити в законі визначення сім'ї для кожної правової галузі, суб'єктами якої є члени сім'ї. Існує протилежна думка, згідно з яким немає необхідності на законодавчому рівні давати визначення сім'ї, яка обґрунтовується тим, що надзвичайно різноманітні критерії, які характеризують сім'ю. До того ж автори цієї думки правильно вважають, що сім'я, як така, суб'єктом права не є, суб'єктами є конкретні члени сім'ї, більш того, сім'я – це явище не правове, а соціальне. У чинному законодавстві відсутнє універсальне поняття не тільки сім'ї в цілому, але і члена сім'ї. І це цілком зрозуміло, оскільки для кожної галузі права (сімейному, цивільному, трудовому, адміністративному та ін.) властивий свій круг членів сім'ї. Більш того, в межах даної галузі права, наприклад, цивільного, коло членів сім'ї іноді визначається по-різному, стосовно різних інститутів (дарування, успадкування тощо).

Ключові слова: шлюб, сім'я, шлюбно-сімейні відносини, сімейні правовідносини, подружжя, майнові права подружжя, немайнові права подружжя, майнові відносини подружжя.

Shevchenko D.A. On the problem of transformation of the institute of property relations of spouses in the conditions of Ukrainian statehood

The scientific article is devoted to the research and complex analysis of the transformation of the institution of property relations of spouses in the conditions of Ukrainian statehood.

Taking into account the doctrinal study, it stated that in the legal literature there are two opposite positions on the issue of defining the concept of family. Proponents of the first believe that the law should define the family, but because different branches of law regulate different in content relations with family members, there are difficulties in developing a universal concept of the family, acceptable to all branches of law. According to the supporters of this position, it is necessary to develop and enshrine in law the definition of the family for each legal branch, the subjects of which are family members. There is a contrary view, according to which there is no need at the legislative level to define the family, which is because the criteria that characterize the family are extremely diverse. In addition, the authors of this opinion correctly believe that the family, as such, is not a subject of law, the subjects are specific family members, moreover, the family is not a legal phenomenon, but a social one. In the current legislation, there is no universal concept not only of the family as a whole, but also of the family member. In addition, this is quite understandable, because each branch of law (family, civil, labor, and administrative, etc.) has its own circle of family members. Moreover, within this branch of law, for example, civil law, the circle of family members defined differently in relation to different institutions (gift, inheritance, etc.).

Key words: marriage, family, marital and family relations, family legal relations, spouses, property rights of spouses, non-property rights of spouses, property relations of spouses.